

الزامات و آموزه‌های حقوق اساسی

دکتر خیرالله پروین

دانشیار دانشگاه تهران

تقدیم به آنان که می‌دانند «همیشه بهترین کارها با اولین قدمها آغاز می‌شود»
و اولین قدمها با در دست گرفتن «قلمها» و نوشتن اولین سطرها.

فهرست مطالب

مقدمه..... ۱۷

بخش اول: مبانی و منابع حقوق اساسی

فصل اول: مبانی حقوق اساسی..... ۲۴

طرح مطلب..... ۲۴

۱. تعریف و جایگاه حقوق اساسی..... ۲۴

۱-۱. معیارهای تعریف حقوق اساسی..... ۲۶

۱-۱-۱. معیار لغوی..... ۲۶

۱-۱-۲. معیار شکلی..... ۲۶

۱-۱-۳. معیار موضوعی..... ۲۶

۱-۱-۴. معیار دانشگاهی..... ۲۷

۲. جایگاه حقوق اساسی..... ۲۷

۳. موضوعات حقوق اساسی..... ۲۸

۴. ضمانت اجرا در حقوق اساسی..... ۲۹

فصل دوم: منابع حقوق اساسی..... ۳۱

طرح مطلب..... ۳۱

۱. منابع عام حقوق اساسی..... ۳۲

۲-۱. قانون اساسی..... ۳۳

۲-۱-۱. تاریخچه قانون اساسی..... ۳۳

الف. در ادیان الهی..... ۳۳

ب. در جهان معاصر..... ۳۵

۶ □ الزامات و آموزه‌های حقوق اساسی

- ۲-۲-۱. تعریف قانون اساسی ۳۷
- ۳-۲-۱. معانی شکلی و ماهوی قانون اساسی ۳۷
- الف. معنای شکلی ۳۸
- ب. معنای ماهوی ۳۸
- ۴-۲-۱. دلایل تدوین قانون اساسی ۳۸
- ۵-۲-۱. طبقه‌بندی قوانین اساسی ۳۹
- الف. قوانین اساسی مدون و عرفی ۴۰
- ب. قوانین اساسی انعطاف‌پذیر (نرم) و انعطاف‌ناپذیر (سخت) ۴۱
- ۶-۲-۱. ویژگی‌های تمایزبخش میان قانون اساسی و سایر قوانین ۴۲
- الف. اصل رعایت سلسله مراتب میان قواعد حقوقی ۴۳
- ب. وجود قوه مؤسس و شرایط خاص بازنگری ۴۳
- ۷-۲-۱. پایان اعتبار قانون اساسی ۴۹
- ۳-۱. دیدگاه‌ها و اندیشه‌های صاحب‌نظران (دکترین) ۵۰
- ۴-۱. عرف حقوق اساسی ۵۲
۲. منابع خاص حقوق اساسی ۵۲
- ۱-۲. کتاب ۵۳
- ۲-۲. سنت ۵۴
- ۳-۲. اجماع ۵۴
- ۴-۲. عقل ۵۵
- پرسش‌های بخش اول ۵۶

بخش دوم: دولت و حاکمیت سیاسی

- دولت و حاکمیت سیاسی ۵۸
- طرح مطلب ۵۸
- فصل اول: واژه دولت ۶۰
- فصل دوم: تعاریف دولت ۶۲
۱. تعریف عمومی دولت ۶۲

فهرست مطالب □ ۷

۲. تعریف قانونی دولت.....	۶۳
۳. تعریف اجتماعی دولت.....	۶۳
۴. تعریف فلسفی دولت.....	۶۴
فصل سوم: آراء و نظریات مطرح شده در خصوص ایجاد دولت.....	۶۶
۱. نظریه غیر قراردادی.....	۶۶
۲. نظریات قراردادی.....	۶۸
۱-۲. نظریه توماس هابز.....	۶۸
۲-۲. نظریه جان لاک.....	۶۹
۳-۲. نظریه ژان ژاک روسو.....	۷۰
۳. نظریه دولت اسلامی.....	۷۰
۱-۳. محورهای عمده نظریه دولت اسلامی.....	۷۰
۱-۳-۱. ضرورت فطری تشکیل دولت.....	۷۱
۱-۳-۲. ضرورت تشکیل دولت در اسلام.....	۷۴
۳-۳. دولت و نظام سیاسی در اسلام.....	۷۵
۳-۴. مبانی و عناصر دولت اسلامی.....	۷۷
فصل پنجم: مراحل تکامل دولت در عصر کنونی.....	۷۹
فصل ششم: عناصر تشکیل دهنده دولت.....	۸۱
۱. جمعیت.....	۸۱
۲-۱. معیار عینی.....	۸۳
۳-۱. معیار ذهنی.....	۸۳
۲. سرزمین.....	۸۴
۳. حاکمیت (سلطه سیاسی).....	۸۴
۱-۳. مقایسه حکومت و حاکمیت.....	۸۵
۲-۳. ابعاد حاکمیت.....	۸۶
۱-۲-۳. بعد داخلی حاکمیت.....	۸۷
۲-۲-۳. بعد خارجی حاکمیت.....	۸۷
۳-۳. منشأ و مبنای حاکمیت.....	۸۸

۸ □ الزامات و آموزه‌های حقوق اساسی

- ۳-۱. نظریه دینی و الهی ۸۸
- ۳-۲. نظریه حاکمیت مردم ۸۹
- ۳-۳. نظریه حاکمیت ملی ۹۰
- ۳-۴. نظریه حاکمیت فردی (حاکمیت مطلق) ۹۱
- ۳-۵. نظریه حاکمیت در اسلام ۹۲
- الف. اصول کلی حاکمیت در اسلام ۹۵
- ب. دیدگاه‌های اندیشمندان اسلامی ۹۸
- ۳-۴. برآیند و ویژگی‌های حاکمیت ۱۰۱
- پرسش‌های بخش دوم ۱۰۳

بخش سوم: شخصیت حقوقی دولت و اشکال دولت

- فصل اول: شخصیت حقوقی دولت ۱۰۶
۱. پذیرش شخصیت حقوقی دولت ۱۰۷
۲. انکار شخصیت حقوقی دولت ۱۰۹
- فصل دوم: تقسیم‌بندی‌های اشکال دولت ۱۱۱
۱. دولت‌های بسیط ۱۱۱
- ۱-۱. مهم‌ترین ویژگی دولت‌های بسیط ۱۱۲
- ۱-۱-۱. برخورداری از تشکیلات سیاسی واحد ۱۱۲
- ۱-۱-۲. برخورداری از عنصر جمعیت واحد ۱۱۲
- ۱-۱-۳. وحدت سرزمین ۱۱۳
- ۲-۱. اشکال دولت بسیط ۱۱۳
- ۱-۲-۱. دولت بسیط متمرکز ۱۱۳
- ۲-۲-۱. دولت بسیط غیرمتمرکز ۱۱۴
- ۳-۲-۱. دولت بسیط پیچیده ۱۱۴
- الف. یکپارچگی انضمامی ۱۱۵
- ب. یکپارچگی منطقه‌ای سیاسی ۱۱۵
۲. دولت‌های مرکب یا چند پارچه ۱۱۶

فهرست مطالب □ ۹

۱۱۷.....	۱-۲. اقسام دولت مرکب
۱۱۷.....	۱-۲-۲. اتحاد دول
۱۱۸.....	۲-۲-۲. کنفدراسیون یا هم‌پیمانی دولت‌ها
۱۲۱.....	الف. کنفدراسیون سوئیس
۱۲۱.....	ب. کنفدراسیون ایالات متحده امریکا
۱۲۲.....	۳-۲-۲. دولت فدرال
۱۲۳.....	الف. ویژگی‌های دولت فدرال
۱۲۶.....	پرسش‌های بخش سوم

بخش چهارم: نظام‌های سیاسی و تفکیک قوا

۱۲۸.....	نظام‌های سیاسی و تفکیک قوا
۱۲۸.....	طرح مطلب
۱۲۹.....	فصل اول: تقسیمات حکومت
۱۳۰.....	۱-۲. حکومت پادشاهی
۱۳۰.....	۲-۲. حکومت جمهوری
۱۳۰.....	۳. انواع حکومت‌ها از لحاظ تبعیت و پیروی از قانون
۱۳۰.....	۱-۳. حکومت‌های استبدادی
۱۳۱.....	۲-۳. حکومت‌های قانون مدار
۱۳۱.....	۱-۲-۳. حکومت مطلقه
۱۳۲.....	۲-۲-۳. حکومت‌های مقید به قانون
۱۳۳.....	فصل دوم: نظام‌های سیاسی
۱۳۴.....	فصل سوم: طبقه‌بندی‌های نظام‌های سیاسی
۱۳۶.....	فصل چهارم: تفکیک قوا
۱۳۶.....	۱. سیر تاریخی نظریه تفکیک قوا
۱۳۷.....	۲. نظریه پردازان برجسته اندیشه تفکیک قوا
۱۳۷.....	۱-۲. ارسطو
۱۳۷.....	۲-۲. جان لاک

۱۰ □ الزامات و آموزه‌های حقوق اساسی

- ۳-۲. متسکیو ۱۳۸
- ۴-۲. ژان ژاک روسو ۱۳۸
- ۵-۲. دکترین حقوقی معاصر ۱۳۸
۳. متسکیو و طرح اندیشه تفکیک قوا ۱۳۹
- ۱-۳. آثار طرح اندیشه تفکیک قوا ۱۴۰
- ۲-۳. انتشار نظریه تفکیک قوا ۱۴۰
- ۳-۳. اعمال و اجرای اندیشه تفکیک قوا در نظام‌های سیاسی ۱۴۱
۴. مبحث چهارم: تفکیک قوا در اسلام ۱۴۲
۵. برداشت‌های مختلف از نظریه تفکیک قوا ۱۴۴
- ۱-۵. نظام ریاستی ۱۴۴
- ۲-۵. نظام پارلمانی ۱۴۶
- ۳-۵. نظام نیمه ریاستی - نیمه پارلمانی ۱۴۸
- ۱-۳-۵. ماهیت نظام نیمه ریاستی - نیمه پارلمانی ۱۴۸
- ۲-۳-۵. ویژگی‌های نظام نیمه ریاستی - نیمه پارلمانی ۱۴۹
- پرسش‌های بخش چهارم ۱۵۰

بخش پنجم: قوه مقننه

- قوه مقننه ۱۵۲
- طرح مطلب ۱۵۲
- فصل اول: پیشینه مجالس قانون‌گذاری ۱۵۴
- فصل دوم: نقش پارلمان در طول تاریخ ۱۵۶
۱. نقش مشاوره‌ای ۱۵۶
۲. نقش نمایندگی ۱۵۶
۳. نقش نظارتی ۱۵۶
- فصل سوم: اقسام قوه مقننه ۱۵۷
۱. نظام دو مجلسی ۱۵۸
- ۱-۱. نظام دو مجلسی در کشورهای فدرال ۱۵۸

فهرست مطالب □ ۱۱

۱۶۰	۲-۱. نظام دو مجلسی در کشورهای بسیط
۱۶۱	۳-۱. مجالس دوم غیر انتخابی
۱۶۱	۱-۳-۱. اعضای موروثی
۱۶۱	۲-۳-۱. اعضای مادام‌العمر
۱۶۱	۳-۳-۱. اعضای انتصابی
۱۶۲	۴-۳-۱. اعضای مبتنی بر انتخابات محدود
۱۶۲	۵-۳-۱. اعضای برگزیده مجلس
۱۶۲	۶-۳-۱. اعضای استحقاقی
۱۶۲	۴-۱. مجالس دوم انتخابی
۱۶۳	۲. نظام یک مجلسی
۱۶۵	فصل چهارم: سازمان داخلی مجلس
۱۶۵	۱. مصونیت نمایندگان یا مصونیت پارلمانی
۱۶۶	۱-۱. ماهیت مصونیت پارلمانی
۱۶۷	۲-۱. اقسام مصونیت پارلمانی
۱۶۷	۱-۲-۱. عدم مسئولیت
۱۶۸	۲-۲-۱. تعرض ناپذیری
۱۶۸	۲. حمایت از پارلمان در برابر اهانت
۱۶۹	۳. مانع‌الجمع بودن شغل نمایندگی با سایر مشاغل
۱۶۹	۴. استقلال پارلمان
۱۶۹	۱-۴. استقلال اداری
۱۷۰	۲-۴. استقلال مالی
۱۷۰	۳-۴. استقلال آئین‌نامه‌ای
۱۷۱	فصل پنجم: ساختار سازمانی و تشکیلاتی
۱۷۱	۱. ساختار تشکیلاتی
۱۷۱	۲. ساختار اداری
۱۷۲	فصل ششم: تشکیل کمیسیون‌ها در پارلمان
۱۷۳	۱. کمیسیون‌های عادی

۱۲ □ الزامات و آموزه‌های حقوق اساسی

۱۷۳	۲. کمیسیون‌های تخصصی.....
۱۷۳	۱-۲. کمیسیون‌های موقت.....
۱۷۴	۲-۲. کمیسیون‌های دائمی.....
۱۷۴	۳-۲. کمیسیون‌های تحقیق.....
۱۷۴	۴-۲. کمیسیون‌های مشترک.....
۱۷۵	فصل هفتم: وظایف و اختیارات پارلمان.....
۱۷۵	۱. قانون‌گذاری.....
۱۷۶	۱-۱. پیشنهاد قانون.....
۱۷۷	۲-۱. تصویب قانون.....
۱۷۷	۳-۱. تفسیر قانون.....
۱۷۸	۲. نقش نظارتی پارلمان.....
۱۷۸	۱-۲. تعیین اعضای قوه مجریه.....
۱۷۸	۱-۱-۲. نظام ریاستی.....
۱۷۸	۲-۱-۲. نظام پارلمانی.....
۱۷۹	۳-۱-۲. رژیم سلطنتی.....
۱۷۹	۲-۲. نظارت بر قوه مجریه.....
۱۷۹	۱-۲-۲. بحث و مذاکره.....
۱۷۹	۲-۲-۲. تذکر.....
۱۸۰	۳-۲-۲. سؤال.....
۱۸۰	۴-۲-۲. استیضاح.....
۱۸۱	۵-۲-۲. تحقیق و تفحص و رسیدگی به شکایات.....
۱۸۱	۶-۲-۲. نظارت بر اجرای بودجه.....
۱۸۲	۷-۲-۲. نظارت بر سیاست خارجی.....
۱۸۲	۸-۲-۲. نظارت قضایی پارلمان.....
۱۸۴	فصل هشتم: رسیدگی به اعتبار نامه نمایندگان.....
۱۸۶	فصل نهم: انحلال پارلمان.....
۱۸۸	پرسش‌های بخش پنجم.....

بخش ششم: قوه مجریه

قوه مجریه	۱۹۰
طرح مطلب	۱۹۰
فصل اول: اقسام قوه مجریه	۱۹۱
۱. قوه مجریه ریاستی (یک رکنی).....	۱۹۱
۲. قوه مجریه پارلمانی (دو رکنی).....	۱۹۱
۳. قوه مجریه نیمه ریاستی - نیمه پارلمانی.....	۱۹۲
۴. رئیس کشور.....	۱۹۲
فصل دوم: وظایف قوه مجریه	۱۹۴
۱. اجرای تصمیمات سایر قوا.....	۱۹۴
۲. تهیه و تدارک تصمیمات.....	۱۹۴
۳. اتخاذ تصمیمات لازم الاجرا.....	۱۹۴
۴. توشیح و امضای قوانین	۱۹۵
پرسش های بخش ششم.....	۱۹۶

بخش هفتم: قوه قضائیه

قوه قضائیه.....	۱۹۸
طرح مطلب	۱۹۸
فصل اول: اصل برابری در برابر دستگاه قضایی	۱۹۹
فصل دوم: استقلال قوه قضائیه	۲۰۱
۱. روشهای تعیین قضات	۲۰۱
۱-۱. وراثت.....	۲۰۲
۲-۱. انتخاب قضات توسط دستگاه قضایی	۲۰۲
۳-۱. انتخاب قضات توسط مردم	۲۰۲
۴-۱. انتخاب قضات توسط پارلمان.....	۲۰۲
۵-۱. تعیین قضات توسط دولت و یا هیأتی غیردولتی متشکل از برخی از اعضای دولت	۲۰۳

۱۴ □ الزامات و آموزه‌های حقوق اساسی

- ۲۰۳..... ۱-۵-۱. تعیین قضات توسط دولت
- ۲۰۳..... ۲-۵-۱. انتخاب قضات توسط هیأتی غیردولتی با عضویت برخی از اعضای دولت
- ۲۰۴..... ۲. چگونگی ترفیع و ارتقای مراتب قضات
- ۲۰۴..... ۳. شرایط قضات
- ۲۰۵..... فصل سوم: نظام‌های قضایی
- ۲۰۵..... ۱. نظام قضایی واحد و یگانه
- ۲۰۶..... ۲. نظام قضایی دوگانه
- ۲۰۷..... پرسش‌های بخش هفتم:

بخش هشتم: نظام‌های انتخاباتی

- ۲۱۰..... نظام‌های انتخاباتی
- ۲۱۰..... طرح مطلب
- ۲۱۱..... فصل اول: ماهیت انتخابات
- ۲۱۱..... ۱. انتخاب حقیقی شخصی است.
- ۲۱۱..... ۲. انتخاب وظیفه است.
- ۲۱۲..... ۳. انتخاب حق و وظیفه است.
- ۲۱۲..... ۴. انتخاب قدرتی قانونی است.
- ۲۱۳..... فصل دوم: نظام‌های انتخاباتی
- ۲۱۳..... ۱. نظام انتخاباتی مشروط و مقید
- ۲۱۳..... ۱-۱. شرط مالی
- ۲۱۴..... ۲-۱. شرط شایستگی و تحصیلات
- ۲۱۴..... ۲. نظام انتخاباتی عمومی و همگانی
- ۲۱۴..... ۱-۲. تابعیت
- ۲۱۵..... ۲-۲. جنسیت
- ۲۱۶..... ۳-۲. سن
- ۲۱۶..... ۴-۲. اهلیت قانونی

فهرست مطالب □ ۱۵

فصل سوم: روش‌های برگزاری انتخابات.....	۲۱۷
۱. انتخابات مستقیم و غیرمستقیم.....	۲۱۷
۲. انتخابات فردی و فهرستی.....	۲۱۷
۳. نظام انتخاباتی اکثریتی و تناسبی.....	۲۱۸
۱-۳. نظام انتخاباتی اکثریتی.....	۲۱۸
۲-۳. نظام انتخاباتی تناسبی.....	۲۲۰
پرسش‌های بخش هشتم.....	۲۲۱

بخش نهم: حقوق و آزادی‌های عمومی

حقوق و آزادی‌های عمومی.....	۲۲۴
طرح مطلب.....	۲۲۴
فصل اول: جایگاه حقوق و آزادی‌های عمومی.....	۲۲۶
فصل دوم: مفهوم حقوق و آزادی‌های عمومی.....	۲۲۷
فصل سوم: تقسیم‌بندی حقوق و آزادی‌های عمومی.....	۲۲۹
۱. تقسیم‌بندی حقوق و آزادی‌های عمومی در دکترین حقوقی جدید.....	۲۲۹
۲. تقسیم‌بندی رایج در خصوص حقوق و آزادی‌های عمومی.....	۲۳۰
۱-۲. حقوق و آزادی‌های مربوط به شخصیت انسان.....	۲۳۰
۱-۱-۲. حق حیات.....	۲۳۰
۲-۱-۲. حق امنیت.....	۲۳۱
۳-۱-۲. آزادی رفت و آمد.....	۲۳۱
۴-۱-۲. حرمت منزل.....	۲۳۱
۵-۱-۲. سری بودن ارتباطات.....	۲۳۲
۲-۲. حقوق و آزادی‌های مربوط به فکر و اندیشه انسان.....	۲۳۲
۱-۲-۲. آزادی دین و عقیده.....	۲۳۲
۲-۲-۲. آزادی اندیشه.....	۲۳۲
۳-۲-۲. آزادی آموزش.....	۲۳۳
۴-۲-۲. آزادی تجمع.....	۲۳۳

۱۶ □ الزامات و آموزه‌های حقوق اساسی

- ۲۳۳.....۵-۲-۵. آزادی تشکیل انجمن‌ها و پیوستن به آنها.....
- ۲۳۳.....۳-۲. حقوق و آزادیهای مربوط به فعالیت‌های انسان.....
- ۲۳۳.....۱-۳-۲. حق کار.....
- ۲۳۴.....۲-۳-۲. حق آزادی تجارت و صنعت.....
- ۲۳۴.....۳-۳-۲. حق مالکیت.....
- ۲۳۵..... **فصل چهارم: اصل برابری**.....
- ۲۳۶..... ۱. اقسام برابری در حقوق.....
- ۲۳۶..... الف. برابری در اجرای حقوق سیاسی.....
- ۲۳۶..... ب. برابری در بر عهده گرفتن مشاغل عمومی.....
- ۲۳۷..... ج. برابری در استفاده از خدمات عمومی.....
- ۲۳۷..... د. برابری در مقابل دستگاه قضایی.....
- ۲۳۷..... ۲. اقسام برابری در مقابل قانون و وظایف عمومی.....
- ۲۳۸..... الف. برابری در انجام خدمت نظام وظیفه عمومی.....
- ۲۳۸..... ب. برابری در ایفای تکالیف و وظایف مالیاتی.....
- ۲۳۹..... پرسش‌های بخش نهم.....
- ۲۴۱..... منابع و مآخذ.....
- ۲۴۱..... *قرآن کریم.....
- ۲۴۱..... *نهج البلاغه.....
- ۲۴۱..... الف. منابع فارسی.....
- ۲۴۴..... ب. منابع عربی.....
- ۲۴۸..... ج. منابع لاتین.....
- ۲۵۱..... منابع اینترنتی.....